

A MAGYAR—DÉLSZLÁV MEGEGYEZÉS ÜGYE 1849 TAVASZÁN

Kovács Endre, a történelemtudomány kandidátusa

A bécsi kormány, felbuzdulva azokon a sikereken, amelyeket a reakció 1848 őszen ért, a következő év tavaszán erőszakos lépésre szánta rá magát. A júniusi prágai barrikádharcok leverése, a bécsi októberi forradalom véres elfojtása és a kedvezőnek vélt hadihelyzet arra bírták a kamarillát, hogy egyszerűben felrúgja mindazokat a terveket, amelyeket a monarchiabeli nemzetiségek liberális burzsoá vezetői szövöttek Ausztria föderatív átalakítására s ezen belül a nemzetiségek polgári jogainak biztosítására vonatkozóan. A morvaországi Kroměřížben 1848. november 22-től ülésezett a birodalmi gyűlés, amelynek ki kellett dolgoznia az új alkotmányt és amelyre az a feladat várt, hogy kielégítse a nemzetiségeket, eleget tegyen ezek polgári, nemzeti követeléseinek. Valójában a bécsi kormánynak nem volt szándékában a jogos igények kielégítése és csak az alkalomra várt, hogy igazi szándékait napfényre hozza. Mihelyt úgy érezte, hogy helyzete mind bel-, mind pedig külpolitikai téren megerősödött, nem is késlekedett az erőszakos lépés megtételével. A február 27-i kápolnai csatát követően, március 4-én feloszlatták a birodalmi gyűlést és március 4-i keltezéssel az egész birodalom részére oktrojált alkotmányt bocsátottak ki.

Az oktrojált alkotmány a Habsburgok uralma alatt álló valamennyi tartományt, illetve királyságot egy egységes birodalomba olvasztotta be és ezen belül alapelveként kimondotta a nemzetiségek egyenjogúságát. Hasztalan foglalták azonban írásba a nemzetiségi egyenjogúság elvét, a gyakorlatban az új alkotmány azt jelentette, hogy az összmonarchián belül a szláv és román országrészek közönséges tartományokká válnak, melyeknek a központi bécsi kormány parancsol. Ismét bebizonyosodott, hogy a kamarilla fokozott centralizációt s nem föderációt akar. Palacky ausztrioszláv koncepciója megfeneklett. Csalódtak a cseh liberális burzsoázia politikusai, akik 1848 folyamán a föderatív eszme (s ennek kapcsán a szláv túlsúly) leglelkesebb hirdetői voltak; csalódtak a horvátok, mert nem tudták elfogadtatni Béccsel a horvát nemzeti követeléseket tartal-

mázó karlócai határozatokat; csalódtak a szerbek, mert nem kapták meg az önálló koronatarományt, nem kaptak megnyugtató választ a vajdaság hovatartozására és határaitra vonatkozóan. De hozzájuk hasonlóan csalódás töltötte el a román liberális burzsoá politikusokat is, akik a birodalom romjainak egy koronatarományban való egyesítéséről álmodoztak. Természetesen Bécsben nem vették figyelembe a szlovákok autonómista törekvéseit sem!

A Monarchia szláv és román népeinek csalódása a bécsi politikában: új mozgalmak erjesztője lett 1849 tavaszán. Az oktrojált alkotmány kibocsátásával széles tömegek előtt lepleződött le a bécsi kormánypolitika reakciós jellege, s ezzel együtt kompromittálódtak azok a burzsoá politikusok is, akik a Béccsel való alkudozásokban látták a nemzeti-polgári követelések érvényesítésének járható útját. Megerősödtek az egyes nemzetiségi mozgalmakon belül a radikális irányzatok, fokozottabban szóhoz jutott a nemzeti mozgalmak belső ellenzéke. Ez egyben azt is jelentette, hogy fordulat következett be a közhangulatban, a széles néprétegek magatartásában is. A Béctől való elfordulás szorosan összefüggött a magyarok és a lengyelek iránt táplált rokonszenv fellobbanásával. A radikális politikusok siettek rámutatni a liberális burzsoá elképzelések haszontalanságára és befolyásolni iparkodtak a népet azzal, hogy megvilágították a forradalmi út előnyeit. Márciustól májusig a legtöbb monarchiabeli nép közéletében szóhoz jutottak ezek a forradalmi irányzatok, és a magyarok, valamint a lengyelek iránti rokonszenv figyelemre méltó fokra jutott. Így volt ez a csehelnél, ahol elemi erővel nyilvánult meg a nép megváltozott közhangulata: Prágában nyílt téren elégették Jelačić képét, az utca hangos volt a magyar és a lengyel forradalmárok éljenzésétől, Kossuth, Bem, Dembiński nevéből. A cseh politikai életben ezidőtájt jutnak előtérbe azok a radikális demokrata felfogású politikusok, akik a Béccsel való forradalmi szakítást követelik s 1849 májusában egy magyar—lengyel—német-barát összeesküvés szálait szövögetik.¹

A márciusi oktrojált alkotmány mélységes csalódást keltett a horvát és a szerb politikai élet vezetőiben is. Jelačić és Rajačić eleinte nem is akarták kihirdetni az új erőszakolt alkotmányt és nyomban bizottságot menesztettek Bécsbe, hogy ott elérjék a vajdaság határainak megállapítását. A szerbek bizottsága április 11-én közölte Stadion belügyminiszterrel azt a körülményt, hogy a szerbeket nem elégíti ki az új alkotmány. De a haladóbb körök elégtelensége nemcsak Béccsel szemben nyilvánult meg, hanem a Béccsel paktáló, ennek szekerét toló szerb és horvát politikusok is rövidesen a támadások keresztjüzebe kerültek. A horvát ellenzéki lapok nem haboztak Jelačićot és báró Kulmert, a reakció e két

¹ A cseh politikai életben végbement változásokról *Arnošt Klíma*, Rok 1848 v Čechách 1848 136—7 o.; *Václav Záček*, Cechové a Poláci roku 1848 II. 1948, 347—351. o.

jói látható fejét, hazaárulónak nyilvánítani.² Mažuranić Iván horvát kiküldött Bécsben nyíltan kijelentette, hogy Kossuth győzelmét óhajtja, mert a horvátok vele könnyebben meg tudnak egyezni.³ A horvát és a szerb ellenzéki sajtó 1849 tavaszán sorozatos támadásokat indított a márciusi oktrojált alkotmány és ennek pártfogói ellen. „Keserűen csatlakoztunk az oktrojált alkotmányban, úgy bánnak majd velünk, mint a rebellis magyarokkal és olaszokkal“, írta az Agramer Zeitung.⁴ A szerb lapok rámutattak arra, hogy a szerbek a föderatív alapon létesülő nemzeti önállóságukért harcoltak és nem az osztrák—német centralizációért, és hogy a nemzeti egyenjogúság elvének kimondása nem elégítheti ki őket.

A szerb és horvát politikusokat már ekkor eltöltötte az a jogos félelem, hogy Bécs nem fogja respektálni érdemeiket, hanem a magyarokkal és olaszokkal egyenlő bánásmódban fogja őket részesíteni. „Attól tartok, hogy a szlávok annyi szolgálatait a császárság érdekében rosszul fogják jutalmazni és a régi rendszer megmarad“, írta Bán Mátyás a szerb kormány boszniai emisszáriusa már február 16-án Kničaninnak. Éles támadásokat intézett a kormány ellen a Napredak c. haladó szerb lap, de támadta az oktrojált alkotmányt a mérsékelt irányzatú Vjestnik is. A belgrádi félhivatalos szerb lap, a Srbske Novine ezeket írta: „Azt gondoltuk, hogy a magyarokat leráztuk, most itt az új ellenség. Mi önálló vajdaságot akartunk, föderációt az osztrák birodalomban és az osztrák kormány centralizációra törekszik; a dráma már végére jár, a szerbek ebben a komédiában sírva fognak végezni.“⁵ Követelték a lapok, hogy Jelačić vonassa vissza az oktrojált alkotmányt. Rajačić patriarcha felterjesztést tett Bécsbe az új alkotmány ellen s utalt arra, hogy a szerb nép elégedetlensége a forradalom veszélyét hordozza magában. A felíratnak azonban semmiféle eredménye sem lett. A bécsi kormány — melyhez Mayerhofer belgrádi osztrák konzul terjesztette fel a szerbek követeléseit — március 15—16-i ülésén megvizsgálta a vajdasági privilégiumok kérdését, de nem talált köztük olyant, amely igazolná a szerbek követeléseit. (Önálló politikai igazgatás, külön koronataromány stb.) Hasztalan volt a szerbek minden felháborodása, a vajdaság határainak megállapítását nem sikerült elérniök. Mayerhofert, a belgrádi konzult tábornokká és katonai főparancsnokká nevezték ki, a polgári részek igazgatását pedig Rajačićra bízták. Az ő feladatuk volt többek között az is, hogy az elégedetlen katonaságot és a polgári lakosságot megtartsák a császár iránti hűségben és letörjék az elégedetlenség mozgalmait. A szerb lapok nem mulasztották el rámutatni arra, hogy Rajačić polgári biztossá történt kinevezésével a Délvidék gyakorlatilag Windischgrätz hatáskörébe került.⁶ Április hónap-

² *Thim József*, A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. I 343. o.

³ *Thim*, I. 344. o.

⁴ *Thim*, I. 345. o.

⁵ *Thim*, I. 346. o.

⁶ *Thim*, I. 351. o.

ban a szerb és horvát politikusok minden eredmény nélkül folytatták a bécsi kormánnyal való alkudozásait.

A szerb és a horvát lakosságnak ez a mélységes elégedetlensége adott újabb tápot a lengyel emigráció működésének és a magyar—délsláv megegyezéshez fűződő korábbi lengyel terveknek. Bystrzonowski Lajos — Czartoryski Ádám belgrádi ügynöke — a legélelénkebb figyelemmel kísérte a szerb és a horvát közvéleményben beállott változásokat és a Bécshez fűződő kapcsolatok megromlásából messzemenő következtetéseket vont le a magyar—délsláv viszony megjavítását illetően.

Az oktrojált alkotmány kihirdetésének időszakában Bystrzonowski helyzete Belgrádban megerősödött. Láta maga körül a megrökönyödött politikusokat és észrevette, hogy az egész szerb és horvát társadalmat átjárja az a belső izgalom, amelynek főtartalmát a csalódottság és az új, reálisabb utak keresésének vágya alkotta. Március 17-i jelentésében például arról ír Czartoryski hercegnek Párizsba, hogy hatalmas mozgolódás érezhető a horvát határövezetekben és Windischgrätz szláv katonasága között általában. A szerbek olyannyira elégedetlenek, hogy megakadályozzák a tisztán császári közigazgatás bevezetését s nyíltan kifejezik a magyarok iránti rokonszenvüket. Sőt, mint Bystrzonowski írja, egy hallgatóság szövetség érezhető a magyarokkal. A szerbek a Maros folyót a vajdaság határáként emlegetik, a csapatok, a Maroshoz érkezve megtagadták, hogy azon túllépjenek, nem hajlandók nyugtalanítani a magyarokat, akik hasonlóképpen nem fenyegetik őket. Ugyanott azt jelenti a lengyel ügynök, hogy Rajačić nagyon rossz viszonyba került Béccsel és nincs kizárva, hogy a két fél között kenyértörésre kerül sor. A szerb—horvát—magyar megegyezésre vonatkozó reményeket csak fokozta az olyan hír, mely szerint a románok kijelentették, hogy sem a magyarok, sem az osztrákok ellen nem hajlandók küzdeni, ami azután arra vezette Rukavinát, a bánági parancsnokot, hogy a román nemzetőrség lefegyverzésére tegyen előkészületeket.⁷

Március közepén az örvendetesen bontakozó terveket megzavarta az a hír, hogy Kossuth elismerte a szerb palatinátust és már ki is nevezte Stratimirovićot szerb nádornak és horvát bánnak. Köztudomású volt, hogy Stratimirović nagyon rossz viszonyban állt a patriarchával. Czajkát, a lengyel emigráció sztambuli főügynökét valósággal lesújtotta a hír: a szerbek saját nemzetiségükért küzdenek s most Magyarország jogot formál arra, hogy főnököt adjon nekik, s méghozzá milyen főnököt! A karlócai patriarcha ellenfelét, olyan embert, akit azzal gyanúsítanak, hogy kapcsolatban áll az orosz pánszlávokkal és az Obrenovićokkal.⁸

Ezekben a márciusi napokban Bystrzonowski, a lengyel emigráció fáradhatatlan ügynöke, a magyar—délsláv baráti megegyezés lelkes híve,

⁷ Bystrzonowski jelentése 1849. márc. 17. Czart/5369 Krakó, All. Lt.; Czajka-Czajkowski jelentése Konstantinápolyból 1849. márc. 24. Czart/5370.

⁸ Czajka jelentése 1849. márc. 24. Czart/5370.

arra gondolt, hogy Rajaciécsal és Garašanin belgrádi belügyi főnökkel egyetértve érintkezést keres Dembińskivel. Dembińskiről ugyanis köztudomású volt, hogy Magyarországra jövetelének legfőbb programpontjai közt szerepelt a magyar—szláv kiegyezés megvalósítása. A lengyel tábornok, mielőtt Magyarországra elindult, honfitársaihoz írott levelében külön kifejtette magyarországi küldetésének célját és a Czartoryskival folytatott előzetes tárgyalásai során is teljes egyértelműséggel bontakozott ki Dembiński egyeztető, békítő szerepe a magyarok és a szlávok között. Minderről pontos értesüléseket kapott Bystrzonowski is.⁹

A Czartoryski-féle diplomácia ugyanakkor lépéseket kívánt tenni Bemnek a bevonása érdekében is. Bemmél a kapcsolat megteremtése nem ment egyszerűen, Dembiński azonban megértőbbnek mutatkozott a Czartoryski-féle politika s ennek képviselői irányában és április elején felajánlotta Kossuthnak a lengyelek közvetítését a nemzetiségekkel való vitában. Kossuth a lengyel vezér ajánlatát visszautasította.¹⁰ A magyar középnemesség, a parlament és a kormány a nemzetiségi kérdés megítélésében lényegében nem jutott túl az 1848. évi áprilisi törvényeken, habár kétségtelen, hogy éppen március hónap folyamán a magyar sajtó egy részében feltűnően haladó hangokkal is találkozunk. A baloldali lapok, köztük a *Marczius Tizenötödike* a nemzetiségekkel való megegyezést olyan kérdésnek tekintik, amelyet lehetetlen tovább semmibe venni. Meg kell a nemzetiségekkel alkudni és jobb, ha ez előbb történik meg, mint később. A *Marczius Tizenötödike* 1849. március 6-i száma pedig már egyenesen a föderatív megoldás eszméjét veti fel. Bizonyos, hogy az ilyen állásfoglalás csak fehér hollónak számít abban a Magyarországon, amelyben a nemzetiségekkel való kiegyezésnél az ország területi sértetlenségének a megóvása a szabadságharc folyamán szakadatlanul a legfőbb vezérlő elv maradt.

Márciusban a délszláv—magyar kiegyezés tervének lelkes hirdetője jelentkezik a korabeli magyar politikai élet kiemelkedő alakjában, a Párizsban tartózkodó Teleki Lászlóban. Teleki a nemzetiségi kérdés szemléletében messzebbre jutott előre, mint abban az időben a magyar politikusok közül bárki más. Elégé megmagyarázza ezt a körülmény, hogy mint a magyar kormány képviselője, Párizsban érintkezésben állott a haladó politikai élet számos kiváló alakjával, köztük lengyelekkel, franciákkal és olaszokkal. Tárgyalt ezenkívül a román demokrata mozgalom franciaországi képviselőivel (Bratianu, Golescu), kapcsolatban állt Herkalović szerb emisszáriussal és más emigránsokkal.¹¹ 1848 őszén és telén Párizsban Teleki részvételével magyar—lengyel—olasz tárgyalások folytak a magyar forradalom megsegítéséről, egy piemonti magyar légió meg-

⁹ Dembinski magyarországi küldetésére *Danzer*, *Dembinski in Ungarn nach den hinterlassenen Papieren des Generals*. Bécs, 1874. I, 21. sk. 1.; Czartoryski utasítása Bystrzonowskiaknak 1848. dec. 7. Czart/5369.

¹⁰ *Danzer*, II. 7., 152. o.

¹¹ *Lengyel Tamás*. Gróf Teleki László. é. n. 60—61., 70 o.

alakításáról. Párizsban Teleki jól látta, hogy a nemzetiségekkel való áldatlan viszony mekkora teherterele a magyar szabadságharcnak. Azt is látnia kellett, hogy a piemonti kormány éppen a magyarországi nemzetiségi ellentétek miatt vonakodott szövetségre lépni a magyarokkal, akiket gyenge partnerekként tekintett. Teleki — akit a turini kormány álláspontról báró Splényi Lajos, Guyon sógora, a magyar kormány turini diplomáciai képviselője értesített — emlékiratban kérte fel a turini miniszteriumot, hogy hozzá lépjen a megegyezést a magyarok, a horvátok és a románok között.¹²

A nemzetiségi kérdés kiküszöbölésének vágya végülis Czartoryski herceggel hozta közelebbi érintkezésbe Telekit, aki jól tudta, hogy a lengyel emigráció vezető alakjának programjában a magyarok és a szlávok kibékítése főkövetelményként foglal helyet. Teleki a magyar kormány felfogását Szarvady Frigyes követségi titkáron keresztül ismertette a herceggel s a március 9-én Zamoyskihoz írott levélben már komoly eredményeket helyez kilátásba a megbékélés érdekében.¹¹ Megtalálunk itt még bizonyos illúziókat, például azt, hogy a magyar kormány a nemzetiségek egyenlőségét a múltban mindig szem előtt tartotta és kész volt például a szerbeknek minden engedményt megadni — Teleki azonban ekkor már túljutott a politikai nemzet fogalmának és az ezzel járó önállatásnak a fokán és a területi autonómia eszméjét tette magáévá, minden bizonnyal nem teljesen a lengyel befolyástól mentesen.

1849. március 7-i Kossuthhoz írott levele olyan hangot üt meg, amely egyedülállónak mondható az egész akkori magyar politikai életben s amely a Czartoryski által felfektetett konföderációs terv szellemét tükrözi. Ezt írja benne többek közt: „Én azt hiszem, nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal s oláhokkal kellene egységre lépni, mi szerintem nem igen nehéz dolog volna, mert volt alkalmam több illy fajú emberekkel találkozni és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával, ezt a magyarhoni események is bizonyítják. Csak az istenért egy szép proclamatiót hozzájuk, adjatok nekik mindent, mit csak lehet. S ha Ausztriát nem lehet különben megbuktatni s tönkre silányítani, mint ha Magyarhont a confederatio basisán reconstruálják, s ha annál jobbat, kielégítőbbet talál nálunk, diadalunk s jövőnk biztosítva lesz, s hatalmunk a Fekete-tengerig terjedend. Czartoryski agensei a szerbek közt is jó szellemben működnek, legalább ő úgy állítja. A lengyelek nagyobb része még mindig nagy simpathiát mutat irántunk.”¹⁴

Teleki az egyetlen magyar politikus 1849-ben, aki magáévá teszi a föderatív megoldás gondolatát s ilyen értelemben javasolja Kossuthnak a kiegyezést. Benne volt ebben a szerb vajdaság elismerése, ami egyszeri-

¹² Lengyel, 76. o.

¹³ Szarvadyknak Zamoyskihoz írt levelét közli A Háborús Felelősség 1929. I. 3. sz. 239—240. o.

¹⁴ Teleki László Kossuth-hoz 1849. márc. 7. Közli a Háborús Felelősség 1929. I. 4—5 sz. 430. o.

ben megoldotta volna a szerb—magyar kérdést s ennek nyomán más fordulatot vett volna a magyar—horvát és a magyar—román viszony is. Teleki nem állt meg az elméleti elképzeléseknél, hanem Czartoryskival egyetértve, maga is hozzálátott, hogy a konföderáció elvét valósággá változtassa. A lengyel emigrációs kormány s ennek feje, Czartoryski széleskörű akciót indítottak el 1849 márciusában a magyar—dél-szláv viszony rendezése végett. Ennek egyik láncszeme Szarvadynak, Teleki helyettesének, tervbevett belgrádi kiküldetése volt. A terv szerint Szarvady idegen névre szóló útlevéllel készült Párizsból Belgrádba azzal, hogy odaérkezve felfedi kiletét a szerb kormány előtt és mint hivatalos megbízott tárgyal a belgrádi kormánnyal a magyarokkal való kiegyezésről.¹⁵ Útjának sikerét ígérte az a körülmény, hogy ugyanabban az időben Lenoir—Zwierkowski (Czartoryski belgrádi ügynöke) azt jelentette, hogy a magyar—szláv megegyezés egyre közelebb van, mert a megbékélés szükségét mindkét oldalon erősen érzik. Hasonlóan derülátó jelentést küldött Cerutti, a piemonti kormány belgrádi konzulja is, aki szerint a szláv lakosság napról-napra ellenségesebb érzülettel viseltetik Ausztriával szemben, a katonák több helyen megtagadták az engedelmességet, a sajtó pedig mind barátibb hangot üt meg a magyarok és az olaszok iránt.¹⁶

Czartoryski jó szemmel ismerte fel, hogy a magyar—dél-szláv megegyezés legfőbb akadályozója horvát részről Jelačić bán, a bécsi kamarilának ez az engedelmes eszköze. Éppenezért a herceg arra törekedett, hogy Zágrábban megerősítse a Jelačić-ellenes tábornok és az ottani ellenzék útján megbuktassa a bánt. A Jelačić helyébe kerülő új bánnak olyan embernek kellett lennie, aki a horvát politikát a magyarokkal és Piemonttal való megegyezés szellemében irányította volna és magával ragadta volna a szerbeket is. Horvátországban az ottani hazafiak előtt nem volt ismereiben az a körülmény, hogy Jelačićnak az európai közvéleményben a lehető legrosszabb híre van. A zágrábi politikusok emisszáriusokat küldtek nyugatra, hogy ellensúlyozzák azt a képet, amely az európai demokratikus közvéleményben Jelačićről kialakult vagyis meggyőző a világot arról, hogy Jelačić nem annyira reakciós, mint amilyennek látszik. A Párizsban élő horvát emisszáriusok között kiemelkedő szerepet töltött be egy fiatal teológus és író, Andria Torquat Brlić, akinek családja közeli rokonságban állott Jelačićcsal.¹⁷ Brlić 1848 júniusában résztvett a prágai szláv kongresszuson, harcolt Windischgrätz katonái ellen a prágai barrikádokon és résztvett Hurbanék felsőmagyarországi betörésében. 1848 de-

¹⁵ Czartoryski Czajkának 1849. márc. 27. Czart/5369.

¹⁶ Peter Hanak, Ugnetyennije narodni avstrijszkoj imperti i vengerszkaja revolucija 1848—1849. gg. Bp. 1953. 48. o.

¹⁷ Brlić tevékenységére lásd naplóját. Az egyik részét kiadta Ivan Brlić—Mažuranić, A. T. Brlić u Slovačkom ustanku i Banovi taboru, Zágráb, 1953., a másikat A. T. Brlić kao banov emisar u Parizu. Obzor és kiny. Zágráb, 1935., Vaso Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49. Zágráb, 1949; Vaso Bogdanov Hrvatska Ljevicu Revolucije 1848/49. Zágráb, 1949. H. Batowski, Chorwacy, Polacy i Węgrzy w. r. 1848., 1937.

cemberében Csehországon, Drezdán keresztül Párizsba utazott, hogy ott, mint a bán ügynöke kapcsolatot teremtsen a francia kormánnyal és a lengyel emigrációval. Párizsba érkezve kapcsolatba lépett a lengyel arisztokrata táborral Wladyslaw Mamowski, Adam Sapieha, Sanguszko, stb.), de a demokratákkal, köztük Mickiewiczssel is. Tárgyalt a cseh, a szerb, a bolgár, a román emigránsokkal és kapcsolatba került Telekiékkel is. Brlić Jelačić szószólójaként érkezett Párizsba, meg akarta cáfolni azt a nézetet, hogy a bán a reakció vak eszköze. Jelačić programját Brlić úgy jellemezte, hogy ennek jelszava a „szlávság-szabadság!“ Brlićet, aki a Béccsel való megegyezés útján akarta elérni a szabad sláv nemzetek föderációját, a lengyel emigránsok kioktatták afelől, hogy Bécsnek nem lehet hinni, ehelyett a slávoknak a magyarokkal kell kiegyezniök. Brlić hajlott erre a tervre, kijelentette, hogy ha Horvátország megkapja Boszniát, a horvát ezredek visszavonulnak Olaszországból és ezesetben ki lehet egyezni a magyarokkal is. A lengyel diplomaták nem tehettek ígéretet Boszniára vonatkozólag — már csak a törökökhöz fűződő jóviszony fenntartása miatt sem! —, mire Brlić hagyta magát meggyőzni a lengyelek által és ezután nem kért garanciákat Boszniára vonatkozólag.¹⁸ Párizsi tartózkodása végén már a magyar diplomatákkal és a szárd követtel folytatott tárgyalásokat.

Brlić meggyőződéssel és teljes őszinteséggel védte Jelačićot a nyugati közvélemény előtt s ennek lehet következménye, hogy Czartoryski változtatott eredeti álláspontján s már nem akarta elmozdítani a bánthelyéről. Március 7-én azt írta Bystrzonowskinak, hogy a bán megbuktatása korai s talán káros is lenne. A bán még nem mondta ki az utolsó szót, nem szűnt meg slávnak lenni s minden arra látszik mutatni, hogy az ausztriai minisztérium erős ellenféllel áll szemben s bármely pillanatban bekövetkezhetik a szakítás Jelačić meg az udvar között.¹⁹ Nem sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a herceg rájőjjön, mennyire téves volt ez a felfogása.

Brlić 1848 decemberében Jelačić kritikátlan magasztalójaként érkezett Párizsba, de egy-két hónap elég volt ahhoz, hogy megértse, az osztrákbarát politika nem hozhat jót a slávoknak. Elfordul tehát Ausztriától és kapcsolatokat keres a magyarok, az olaszok és a románok felé. 1849 február 23-án Mickiewicz akkoriban meginduló lapjának („La Tribune des Peuples”) bankettjén Horvátország nevében Brlić mondott beszédet. Naplójában ezeket örökítette meg erről a napról:

„Az este Chojeckinél gyűlést tartottak a Tribuna des Peuples szerkesztői. Koccintottam Pulszkyval, ellenfelemmel. Beszélgettem a megegyezésről Szalayval, akinek megmondtam, hogy a bán és a katonaság nem annyira feketesárga és császári-királyi, mint ahogy látszik. Telekivel: a megegyezés és konferenciáció fontosságáról... Mickiewiczssel ked-

¹⁸ Batowski, 8—9. o.

¹⁹ Czart, 5425.

vezően a bánról, a magyarokkal való előzetes megegyezés lehetetlenségéről.”²⁰

Brlíc ezután Mickiewicz lapjában, a *La Tribune des Peuples*ben írt cikkében igyekezett megmagyarázni a horvátok helyzetét, a magyarokkal való viszályt. E cikkében kijelenti, hogy a horvátok kénytelenek voltak fellépni a magyar soviniztákkal szemben, de hívek maradnak a szabad nemzetek föderációjának elvéhez és szembe mernek szállni az osztrák uralommal.²¹

Párizsban, a lengyel diplomácia közelségében vált Brlíc a föderatív megoldás lelkes hívévé olyannyira, hogy másokat is mozgósítani tudott e terv mellett. 1848 télén ismerkedett meg Párizsban Tommaseóval, aki ott akkoriban a velencei köztársaság követeként tartózkodott. Talán éppen Brlíc hatásának köszönhető, hogy Tommaseo 1849 elején visszatérve Velencébe erélyes akciót kezd az olasz—szláv megegyezés érdekében. Gajhoz és Mickiewiczhez intézett leveleiben a horvátok, az olaszok és a magyarok szövetsége mellett tör lándzsát. Tommaseo Turinban egy olasz—szláv szövetséget alakít s ennek felhívása testvéri együttműködést hirdet az olaszok és a szlávok között és baráti viszony kialakítására hívja fel a magyarokat és a szlávokat.²²

Március 16-án indult el Brlíc küldetésére. Czartoryski nagy reményekkel tekintett az út elé. Megírta Bystrznowskinak, hogy Brlíc feladata rábírni a bánt az Ausztria elleni fellépésre, lebeszélmi őt arról, hogy a horvátok Olaszországba induljanak, tekintettel arra, hogy a márciusi oktrojált alkotmány eléggé megmutatta, hogy a bécsi kormányt a nemzeti-ségek tönkretételének szándéka és a német szupremácia gondolata vezérli. A herceg kétezer frankot utalt ki Brlíc költségeire.

Brlíc március 29-én találkozott Jelačićsal Cegléden. A bán kijelentette, hogy annyira el van foglalva a háborúval, a „stratégiá“-val, hogy nincs ideje a háború okairól gondolkodni, nem foglalkozhat politikával. Brlíc szerette volna átadni Czartoryski levelét, de Jelačić Kulmer báró és Windischgrätz leveleit kezdte előtte olvasgatni világosan kifejezve ezzel álláspontját. Egy április 1-i feljegyzés szerint Brlíc az előző napokban felkereste Trifunacot és Nedeljkióvic jelenlétében a magyarokkal való kiegyezésről folytattak beszélgetést. Brlíc ismertette a párizsi lengyel emigráció munkáját a horvátok érdekében, elítélték a cseh liberális burzoá politikusok magatartását és a bán megnyeréséről tárgyaltak.²³ Április 2-án Brlíc ezeket jegyezte fel naplójában: „Igen keserű beszélgetésem volt vele (ti, a bánnal), mert egymagam vagyok sokak ellen. A bán a lengyelekről úgy nyilatkozott, hogy Czartoryskitól a legutolsóig

²⁰ A. T. Brlíc kao banov emisar ... 44. o.

²¹ „Tendences du Slaves du Midi”. Aláírás A. T. Berlitch (Croate). *La Tribune des Peuples* 1849. márc. 17.

²² *M. Jászay, L'Italia e la Rivoluzione Ungherese 1848—49. 1948. 104.; Batowskt, Legion Mickiewicza a slowianszczyzna w r. 1848. 71. o.*

²³ *Brlíc, Dnevnik II. 98—99. o.*

egy sem ér semmit, mind hitványak és örültek.“²⁴ Azokban a napokban történt ez, amikor Bem tábornok katonái az utolsó osztrák és orosz katonát is kiűzték Erdélyből és az országnak ez a része felszabadult az elleneséges nyomás alól. A magyar hadsereg március második felében megindult támadása éppenúgy rontotta a megegyezésre irányuló kezdeményezések sikerét, mint ahogyan elkedvetlenül hatott Piemont bukása (a novarai vereség, 1849. március 24.) vagy a szárd—osztrák egyezmény. Gregorowicz, a herceg zágrábi ügynöke megírta Párizsba, hogy jelenleg nem lehet tárgyalni s alkalmasabb időre kell várni.²⁵

Perczel áprilisi és májusi délvidéki hadjárata nemcsak a hadihelyzetben hozott lényeges változást, hanem a kiegyezési törekvések számára is merőben új feltételeket teremtett. A magyar hadsereg előretörése, a császári és szerb hadvezetésnek ezzel szemben tanúsított ügyetlenségei, de különösképpen az a humánus magatartás, amely Perczel eljárását jellemezte a lakossággal való érintkezésben, nem tévesztették el hatásukat és végső soron a kiegyezési szándékot érlelték mindenekelőtt a szélesebb néprétegekben. Az új helyzet ismét napirendre tűzte a tárgyalások eszméjét.

Perczelt március 15-én nevezte ki a kormány Hadik helyébe a déli hadsereg parancsokául. Legelső törekvései közé tartozott, hogy visszaszorítsa a Tisza és a Maros szögében lévő szerb csapatokat, áttörjön a Ferenc-csatornán és felmentse Péterváradot. Sikeres és gyors előnyomulása — Szőreg, Szentivány, Deszk, Kiszombor, Ókanizsa, Zenta, Kula és Verbász elfoglalásával — március 27-én érkezett Péterváradra. Innen Szenttamás ellen indult s ezt elfoglalta. Ezután a középbácskai községek sorra meghódoltak Perczel serege előtt.

A magyar sereg gyors előnyomulása nyomán a szerb táborban az anarchia jelei mutatkoztak. Bystrzonowski március 31-i jelentésében a horvátországi helyzet jellemzéseként azt olvassuk, hogy mozgásban van az egész horvát lakosság, egyes helyeken bátran ki lehet tűzni a magyar zászlót.²⁶ Április 5-én Brlić az alábbiakat jegyezte fel naplójába: „Kívántam, hogy leverjék Windischgrätzet, hogy megszegyenüljön az egész világ előtt és győzzön az igazság.“²⁷ Április 6-án Brlić bejegyzése az alábbi utalást tartalmazza: „Jobb az igazságos ellenség, mint a ravasz barát, a mai helyzetről, és a megegyezésről.“²⁸ A Trifunaccal folytatott beszélgetésben Brlić azt a nézetét fejtette ki, hogy vereség esetén a bán vonuljon vissza Horvátországba és szakítson Béccsel.²⁹ A bánna folytatott beszélgetés során felmerült az a gondolat, hogy a horvátok ok nélkül verekszenek a magyarokkal, mert „semmit sem lehet várni ennek a harcnak a kimenetelétől.“³⁰

²⁴ *Batowski*, Chorwacy ... 12. o.

²⁵ Gregorowicz jelentése. Zágráb, 1849. ápr. 3. Czart/5370.

²⁶ *Bystrzonowski jelentése*. 1849. márc. 31. Czart/5370.

²⁷ Brlić, Dnevnik. II. 102. ol.

²⁸ Brlić, Dnevnik. II. 103. o.

²⁹ Brlić, Dnevnik. II. 103—104. o.

³⁰ Brlić, Dnevnik. II. 106. o.

A magyar hadsereg magatartása nem adott okot különösebb panaszra, mivel maga a parancsnok, Perczel, a humanitás elvét kívánta alkalmazni a meghódolt községek és az elfogott katonák irányában. Csurog elfoglalása után írta Perczel Kossuthnak április 10-én: „A nép örülve a katonai rendszer alól való felmentésén, hű ragaszkodást mutat irántunk, újabb szabadsága és a békés kilátások iránt.”³¹

Perczel április 9-én kiáltványban fordult a szerb lakosokhoz s felszólította őket, hogy válasszanak a szabadság és a kárhozat között. Stratimirović azonban védőállást foglalt el a titeli fennsíkon és fegyveres ellenállásra szólította fel a csajkásokat. Stratimirović mellett Rajačić — akit a császár április 2-án nevezett ki császári biztosnak — ugyancsak ellenállásra szólította fel a lakosságot. E felhívásokra nagy szükség is volt, mert a határőrezredekben általánossá vált a forrongás, a szerb katonák nem voltak hajlandók engedelmeskedni sem Todorović tábornoknak, sem az osztrák tiszteknek. Rajačić patriarcha április 6-án kétségbeesetten fordult a Bukarestben tartózkodó Lüders cári tábornokhoz és gyors segítségét kérte. A segítség nem érkezett meg. A csajkás kerületben a hadsereg tagjai már megkezdték egyes tiszték legyilkolását és Rajačić minden bizalma most már Kničaninban összpontosult, akire nemcsak a magyar támadás feltartóztatása várt, hanem a hadseregen belül a rend visszaállítása is.³²

Jelačić ezekben a hetekben annyira elvesztette minden népszerűségét a lakosság soraiban, hogy nem merészelt a Vajdaság felé közelíteni. Mint Brlićnek Jelačić táborából írott jelentéséből kiderül, ellentétek mutatkoztak a bán és Windischgrätz között is. Brlić kénytelen arra a megállapításra jutni, hogy az ellenforradalmi tábornokok rosszabbak a magyar hadsereg tábornokainál, bár a horvát katonaság — mint írja — jobb a magyarnál. Az általános békülési vágyra vetnek fényt Brlićnek ezek a sorai: „Hálaistennek, minden szláv ellene van a magyarokkal vívott harcnak!”³³ Bystrzonowski is úgy látja, hogy a megbékélés igen közel van, csak valami véletlen balszerencse akadályozza, hogy a szerbek és a magyarok megértsék egymást. Mindkét oldalon kívánják a megegyezést, csak a megvalósításnál jelentkezik akadályok. A horvátok már tisztában vannak azzal, hogy a bán egyszerűen Bécs eszköze, népszerűsége éppen ezért már nem a régi, még egy kis idő kell és a kiegyezés feltételei megérnek.³⁴ Egy április 14-i Bystrzonowski-jelentés arról számol be, hogy a Bánátban a katonák között óriási az anarchia, a katonák fellázadtak tisztjeik ellen, mert úgy látják, hogy ezek schwarzgelbek. A lengyel ügynök mint pozitív tényt említi, hogy a szerb hadsereg eddig még nem támadta meg a magyarokat, csak határait védte, féltő azonban, hogy Mayerhofer tábor-

³¹ *Thim*, I. 360. o.

³² Bystrzonowski jelentése 1849. ápr. 7. Czart/5370.

³³ *Brlić* Zamojskinak Pestről 1849. ápr. 13. Czart/5370.

³⁴ Bystrzonowski jelentése 1849. ápr. 3. Belgrádból. Czart/5370.

nok a Maroson túlra hajszolja a szerb katonaságot.³⁵ Bystrzonowski számára most — miután a patriarcha orosz segítségért folyamodott s ennek elmaradása után minden reménye Knićaninhoz fűződött — különösen az vált fontos kérdéssé, hogy milyen lesz a szerbiai segítőhad főparancsnokának a magatartása a magyar—délsláv megegyezés kérdésében. Az volt az általános vélemény, hogy Knićanin hajlik a magyarokkal való kiegyezésre. A lengyel ügynök tehát arra igyekezett rábírni Garašanin belügyi főnököt Belgrádban, hogy Knićaninhoz egyengesse számára az utat. A terv szerint Knićanin maga köré gyűjti az erőket s azután mint kikiáltott vajda megkezdi a tárgyalásokat a magyarokkal; ezesetben Bystrzonowski vállalja a közvetítő szerepet. Knićaninról úgy tudták, hogy szívesen lenne magyar tábornok, ha a magyar kormány elfogadná feltételeit. Ekkor merült föl első ízben az a gondolat, hogy Bystrzonowski a magyar kormányhoz utaznék.

Közben Perczel részéről megtörténtek az első intézkedések az elfoglalt terület újjászervezésére. A parancsnok nem sokat törődött Batthyány kormánybiztossal és a kormánnyal, egészen önhatalmúlag járt el, akárcsak Erdélyben Bem. Április 9-én megszüntette a csajkás kerület császári katonai területi jellegét s azt, mint szabad polgári kerületet, Magyarországhoz csatolta. Elrendelte, hogy a bírák és esküdtek szerb nyelven gyakorolják az igazgatást és gondoskodott az egész kerület szerb nyelvű adminisztrációjáról. Intézkedéseket tett, hogy a községek szabadon válasszák képviselőiket, akikre az a feladat várt, hogy megválasszák a szerb követeket a magyar országgyűlésbe. Perczel egyben rendeletileg eltörölte az összes hadiszolgálatást és tartozást.³⁶ A nagylelkű politika nem nyerte el sem Batthyány, sem Kossuth tetszését s ez utóbbi április 14-én megírta Batthyánynak, hogy Perczel intézkedéseit nem helyesli, elrendelte a csajkás kerület katonai szervezetének megszüntetését, a lakosság lefegyverzését és a kerületnek Bács megyéhez való visszacsatolását, de ugyanakkor állást foglalt a rendkívüli törvényszékek felállítására és a bűnösök kivizsgálására s megbüntetésére mellett.³⁷

Időközben azonban egy pilanatra sem szüneteltek a harcok. Perczel elkövette azt a hibát, hogy — miután április 7-én Goszpodincénél áttörte a szerbek védelmi vonalát — nem üldözte azonnal a Titel felé menekülő szerb csapatokat, hanem Földvárt és Óbecsét kívánta előbb elfoglalni, amiáltal módot adott arra, hogy Stratimirović kitűnően kiépítse védőállását a titeli fennsíkon. Április 13-án Perczel megtámadta Vilovót és Mosorint, de véresen visszaverték.

Perczel és a szerb csapatok között véres harcok folytak s ez kétségtelenül nem kedvezett a tárgyalások gondolatának. Súlyosbította a helyzetet, hogy sem szerb—horvát, sem magyar részről nem akadt ebben az

³⁵ Bystrzonowski jelentése 1849. ápr. 14. Czart 5370.

³⁶ A rendeletet közli *Thim*, III. 630. o.

³⁷ *Thim*, III. 645. o.

időben olyan politikus, aki felkarolta volna a lengyel terveket és melléje állott volna a békülés eszméjének. A patriarcha — a vajdaság császári biztosa — maga is népszerűtlen ember volt s ezen felül teljesen Mayerhofer osztrák konzul és tábornok befolyása alatt állott. Stratimirović és Knicanin, valamint Garašanin egytől-egyig számításba jöhettek, mint tárgyaló felek és valóban, Bystrzonowski elsősorban rájuk alapozta terveit. Magyar részről viszont Perczel kínálkozott a legalkalmasabbnak a békéltető tárgyalások aktív részesének, különösen miután már megmutatta, hogy nagylelkűen bánik a meghódított területek lakosaival és nem vezet semmilyen gyűlölet a szerbek és a horvátok ellen.

Április közepén Bem tábornok a kormány utasítására elhagyta Erdélyt és a Bánátnak vette útját. Karánsebes és Orsova felé tört előre s ezzel egyszeriben magára vonta a széles körök figyelmét. Ismertté vált, hogy Perczelnek sűrűlódásai vannak a kormánnyal s így a lengyel emigráció hamarosan Bemből látta az alkalmas embert, aki a magyar kormány felé közvetíteni tudna. Felfigyelt Bem sikereire Czajka is Sztambulban és e sikerekben látta a kiegyezés egyik fő biztosítékát. Czajka, aki korábban szláv rokonszenvétől vezettetve a magyaroktól kissé távolabb állt, most, felbuzdulva Bem sikerein, a magyar kormánnyal való tárgyalásokban látja a fő tennivalót. A Bemmél és Dembińskivel való kapcsolat megteremtése most már nem sokáig várathatott magára. Czajka és mellette Czartoryski is Dembińskivel lépnek levelezésbe és megtörténnek az első lépések a Bemmél való kapcsolat fölvetésére is.³⁸

A lengyel emigráció terveire és nemzetközi kapcsolataira jól rávilágít a Bystrzonowskinak küldött április 14-i utasítás, mely magában foglalja az angol és francia külpolitika kritikáját is. Czartoryski itt beismeri, hogy a francia és angol kormányoktól semmit sem lehet várni, ezek tényleglenül hagyják, hadd folyjanak a dolgok. A herceg bízik abban, hogy a Bécs és Piemont között várható békekötés semmiesetre sem fogja megnyugtatóan rendezni Olaszország sorsát, s ezért szükséges volna Piemont és Magyarország között egyezményt létrehozni. Emellett kettőzni kell az erőfeszítést a magyar—szláv megegyezés érdekében. Bystrzonowski maradjon Belgrádban, ha ott sikerrel tud dolgozni, de ha jobbnak gondolja, menjen Magyarországra akár Dembiński, akár Kossuth oldalára. Bystrzonowskinak figyelmébe ajánlják, hogy a lengyel diplomáciának minden oka megvan arra, hogy Kossuthtal szemben ne viseltesék bizalommal. „Okunk van hinni“ — mondja az utasítás, — „hogy Kossuth egyike lehet azoknak az akadályoknak, amelyek gátolják a szlávok és magyarok közti közeledést.“ E figyelmeztetés szerint Kossuth nem annyira magyar, mint inkább szlovák (!?) és ezért a szlávok úgy tekintenek rá, mint renegátra és ezen a ponton már annyira megsértették Kossuthot, hogy alkalmatlanná vált a békés megegyezés feladatának megvalósítására.³⁹

³⁸ Czart 5370.

³⁹ Czartoryski Bystrzonowskinak 1849. ápr. 14. Czart 5370

A lengyel diplomácia Kossuthtal szemben már csak azért is bizalmatlan volt, mivel Kossuth képviselte legerőteljesebben azt az intranzigens álláspontot, hogy az ország területi épségének fenntartása minden megegyezés szükségeszerű előfeltétele és ebből a felfogásából 1848 folyamán semmit sem volt hajlandó engedni. Czartoryski és a lengyel emigráció viszont egy bizonyos hajlékonyságot várt a magyar kormánytól és hovatovább Kossuthban látta ennek a taktikusabb, diplomatikusabb álláspontnak az akadályozóját. Brlić áprilisi horvátországi jelentései arról szóltak, hogy a szlávok között a magyarok nagyon népszerűek, a feketesárgák minden hitelüket elvesztették és ha a magyarok most okosak és politikusok, akkor a dunai konföderáció már nem sokáig marad *pium desiderium!* Az ilyen jelentések hatása alatt írta a herceg Tommaseónak, hogy elérkezett a pillanat, amikor a magyarok megnyerhetik a szlávokat, de a magyaroknak nem 1848 márciusának horvátjait és szerbjeit kell keresniök, akik akkoriban a szláv öntudat nélkül képviselték népüket Pesten, hanem azokat a horvátokat és szerbeket kell megnyerniök, akik időközben résztvettek a harcokban, hogy megóvják nemzetüket a magyarosítás és németesítés ellen, kivonják magukat a magyar szupremácia alól éppúgy, mint a feketesárga kamarilla befolyása alól.⁴⁰ A Telekivel való érintkezés arról győzte meg a herceget, hogy a magyarok mégis visszatérnek az igazság útjára a nemzetiségi kérdésben. Ilyesmit vélt kiolvasni a magyar kormánynek Párizsba küldött utasításaiból. Egyben Párizsban is felügyeltek Bem és Dembiński magyarországi szereplésére és az ebből fakadó lehetőségekre. Bem erdélyi sikerei még egy kombinációt vetettek fel: a román—magyar megegyezés csábító lehetőségét.⁴¹

Április közepén Czartoryski párisi központja, a Hôtel Lambert egész sor akciót tervez a magyarországi helyzet rendezése érdekében.

Nagyjelentőségűnek ígérkezett a Bemmel kapcsolatos terv. Bem Nagyszében elfoglalása után ajánlatot tett a románoknak, hogy alakítsanak légiót a magyar szabadságharc támogatására. A havaselvei forradalmi demokratáknak tetszett a terv. Ghica megbeszélte a dolgot Konstantinápolyban Czajkával és arra az elhatározásra jutottak, hogy ezt a javaslatot a lehető leggyorsabban el kell fogadni. Úgy döntöttek, hogy Balcescu és Balaceanu indulnak Iliński (álnéven Haj) lengyel ügynök társaságában Bemhez. Ha Viddinből nem tudnak a Bánátba eljutni, akkor Szerbián, sőt egészen Belgrádon át mennek. Értesítették erről Lenoirt is, a belgrádi lengyel ügynököt. A román forradalmárok már értesültek arról a humánus magatartásról, amelyet Bem erdélyi harcai során a román nép irányában tanúsított s így nagy bizalmat tápláltak iránta. Konstantinápolyban Golescu odaérkező anyja beszélt, hogy Erdélyben sikerrel folyik a közigazgatás szervezése, a lakosság lelkesedik Bemért, a szebeni utcákon egyebet sem hallani, mint hogy Éljen Bem! Általános

⁴⁰ Czartoryski Tommaseónak 1849. ápr. 30. Czart/5370.

⁴¹ Czajka jelentése 1849. ápr. 14. Czart/5370

volt a vélemény, hogy Bem nem áll meg a határokon, hanem Erdély után a Bánát, majd Bukovina és Galícia következnek. Canning úgy nyilatkozott, hogy Bem nem a magyarok eszköze, hanem elsősorban lengyel tábornok, aki végre megtalálta igazi területét. Lengyelország számára szervez sereget s európai háború esetén igen komoly szerepe lesz.⁴² A lengyel emigrációt ilyen körülmények között joggal nyugtalanította, hogy mindezeig nem sikerült kapcsolatot teremtenie Bemmel. Most a belgrádi ügynök is felszólítást kapott erre azzal a megjegyzéssel, hogy működjék együtt Garašaninnal és Kničaninnal, az ő hozzájárulásukkal történjék a kapcsolat felvétele.

A magyar—szláv kiegyezés programjának a megvalósításán a lengyelek mellett ebben az időben olaszok is tevékenykedtek, Monti és Cerutti, a piemonti kormány két belgrádi kiküldöttje érintkezésben állottak a szerb kormánnyal és minden befolyásukat a magyar—délszláv megegyezés érdekében vetették latba. Herkalović szerb ügynök azt jelentette Czartoryskinak, hogy a szlávok három millió francot kérnek azért, hogy kivonuljanak az ausztriai hadseregéből és a románokkal egyesülve Bécs ellen fordítsák fegyvereiket. Az akció céljaira a herceg 50 ezer francot bocsátott Cerutti rendelkezésére. Czartoryski véleménye az volt, hogy a délszlávok esetleg ne a románokkal, hanem a magyarokkal fogjanak össze és fegyvereiket ne az osztrák, hanem az orosz ellen fordítsák. Törökország és Piemont is járuljanak hozzá a költségekhez.⁴³ A magyar hadsereg győzelmes tavaszi ellentámadása azt a reményt keltette Párizsban, hogy a megvert osztrákokat üldöző magyar sereg talán előbb érkezik Bécsbe, mint a cári intervenció bekövetkezése. Egyszeriben felmerült Bécs gyors elfoglalásának s az ebből eredő nagyszerű perspektívának a jelentősége. „Hogy ez bekövetkezhesék és hogy Bécs elfoglalása komoly következményekkel járjon, meg kell indítani a magyarok és a szlávok közti tárgyalásokat“, hangzott a Hôtel Lambert utasítása.⁴⁴ Ha a Herkalović által felvetett pénzügyi támogatás sikerrel járt volna, akkor ez nemcsak Ausztria vereségét vonja maga után, hanem ebben az esetben a cári intervenció sem lett volna túlságosan veszélyes. Ausztria ez esetben kénytelen kivonni katonáit Olaszországból, ami jó Piemontnak, Törökországnak és a lengyeleknek. Így kevés költséggel megmenekülhet Piemont, Törökország és Lengyelország.

Az olaszok között közvetítő szerep várt Montira, aki Kossuthhoz, Rajačičhoz és Petroniević szerb miniszterelnökhöz vitt levelet Miloradi márki társaságában. Monti feladatai közé tartozott a kapcsolat megteremtése Bemmel és Dembińskivel.⁴⁵

A magyar—délszláv megegyezés elősegítése volt egyik feladata Splényi bárónak is, akit Teleki László küldött Konstantinápolyba, Splényi

⁴² Czajka jelentése 1849. ápr. 24. Czart/5370.

⁴³ Czartoryski Czajkának 1849. máj. 7. Czart/5402.

⁴⁴ Czart/5402.

⁴⁵ Czart/5402.

báró missziójának feladatait Czartoryski május 7-én közölte Czajkával. Eszerint Splényi feladata, hogy kapcsolatot teremtsen a Porta és a magyar kormány között, valamint az, hogy megkönnyítse a megértést a magyarok és a szlávok között.

Áprilisban egy P. Supan nevű fiatal zágrábi hazafi Párizsban felkereste Czartoryskit s azt a tervet adta elő, hogy a horvátok 29 ezer fegyverrel — a magyaroktól függetlenül — szembe akarnak fordulni az osztrákokkal és az oroszokkal. A fiatal horvátot Lenoir és Gregorowicz ügynökök küldték a herceghez, de ajánló levelükben elmulasztották megírni, hogy melyik csoport adta a megbízást Supannak. Pedig ezt feltétlenül tudnia kellett a hercegnek ahhoz, hogy intézkedhessék.⁴⁶

Perzel és Bem sikerei április végén és május elején derűlátással töltötték el a lengyel diplomáciát. Czartoryski május elején úgy látta, hogy a szlávok most sokkal inkább hajlanak a megegyezésre, mint a magyarok. Erre mutattak a belgrádi és zágrábi jelentések. Szerbiában az ifjak körében erős oroszellenes hangulat uralkodott, várható volt, hogy a szerbek kedvezően fogadják a magyar ajánlatokat. Nagy feltűnést keltett, hogy Garašanin visszautasította a Bécsből küldött kitüntetést, melyet Mayerhofer hozott neki. A vajdaságból érkező lesújtó hírek valósággal elkésérettették Kulmert. Május 11-i, Jelačićhoz intézett levelében teljes tanácsalansággal ír arról, hogy a vajdaságban szélében úrrá lett az Ausztriaellenes hangulat. Óva inti Jelačićot attól, hogy seregével rendcsinálás végett a vajdaság felé közeledjék, hiszen ott semmit sem segíthet, sőt kiteszi magát annak, hogy a horvát csapatokat is magával ragadja a szerbek soraiban folyó „demoralizálódás“. „Az Isten őrizze meg Horvátországot a szerbekkel való egyesüléstől“, sóhajt fel a bécsi reakció e fő képviselője.⁴⁷

Horvátországban is szakadatlanul tartottak a nyugtalankodások. A jelentések arról számoltak be, hogy a hangulat itt is erősen a megegyezés felé hajlik. Egy terv is született ezzel kapcsolatban: küldöttséget kívántak meneszteni a bánhoz, hogy felhasználva Bem közvetítését, lépjen kapcsolatba Kossuthal. De, mint Gregorowicz jelentette Zágrárból, a kezdeményezés megfeneklett, mert a horvát hazafiak félték a bán beszűjásától. Érzik az emberek, hogy amerre ő halad, ott valami rossznak kell bekövetkeznie, ő a legnagyobb akadály az úton, melyen járni kellene, de senki sem meri ezzel kapcsolatban nekiszégezni a kérdést, hogy mit is akar valójában.⁴⁸

A szerb és horvát kezdeményezések erélytelensége mondatja Czartoryskival, hogy a belgrádi helyi ügyek helyett legokosabb lesz Pest felé fordítani a figyelmet. Május 7-én türelmetlenül kérdezi, van-e már va-

⁴⁶ Czartoryski Czajkának 1849. máj. 7. Czart/5370.

⁴⁷ Kulmer báró levele Jelačićhoz, Bécs 1849. máj. 11. *Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49.* 244—245. o.

⁴⁸ Gregorowicz jelentése Zágrárból 1849. máj. 2. Czart/5370.

laki Kossuth mellett a lengyel ügynökök közül s egyben nyomatékosan felhívja Bystrzonowskit a magyar—délsláv tárgyalások megindítására.⁴⁹

A magyar—szláv megegyezés most csakis Pesten érhető el! Ecéből Bystrzonowskinak kellene Kossuthhoz, Budzyński—Bibersteinnek pedig Bem táborába mennie. Az emigráció a magyar sereg tavaszi sikereit véglegeseknek és teljeseeknek látta, meg volt győződve arról, hogy ha a magyarok Bécs alá érkeznek, akkor tetszés szerint rendezhetik be hazájukat. Teleki László levele arról biztosította a herceget, hogy a magyar kormány az egyenlőség alapján kívánja rendezni a dolgokat. Az április 24-én összeülő országgyűlés volt hivatva tárgyalni a nemzetiségi kérdést. A pesti országgyűlés döntésétől függ tehát nemcsak Magyarország fel-emelkedése, de az Ausztria által elnyomott valamennyi nép sorsa, sőt esetleg valamennyi elnyomott nép jövője. A herceg gyors tevékenységre serkenti ügynökeit, mert most egyidejűleg kell dolgozni Karlócán, Zágrábban, Pesten és a harctéren. Az elszigetelt akciókat koordinálni kell! A diplomáciai erőfeszítések központja csakis Pest lehet és ez a felismerés adja az ötletet, hogy oda egy fontos embert kell küldeni a magyar kormány meggyőzésére. Ez a fontos ember Wladyslaw Zamoyski, a herceg unokafivére, az arisztokrata emigráció kiemelkedő képviselője, aki ebben az időben még Turinban tartózkodik.⁵⁰

Tárgyalásokra bízta a lengyel emigráció a horvátokat is abban a válaszban, melyet Czartoryski a horvát hazafiaknak arra a tervére adott, amely szerint önállóan kívánnak fellépni Ausztria ellen. A P. Supannak átadott válasz utalt arra, hogy maguk a magyarok is szükségét érzik a tárgyalásoknak. Legjobb tehát, ha a horvátok közvetlenül a magyarokkal keresik a kapcsolatokat. Egyetértett a horvátok felfegyverzésével Teleki gróf is, persze azzal a feltétellel, hogy a horvátok a fegyvereket ne a magyarok ellen használják fel.⁵¹ Teleki beszélgetést folytatott Drouin de Lhuys-szal, a francia külügyminiszterrel, kijelentette előtte, hogy a magyarok készek kiegyezni az osztrák uralkodóházzal, de ebben az esetben nemcsak a magyaroknak kell biztosítani jogaikat, hanem a többi monarchiabelieknek is. Teleki azzal próbált nyomást gyakorolni a francia kormányra, hogy hozzátette: ha a magyar felkelés a környező országokban mindenütt felszítja a forradalmi mozgalmakat, ezért nem a magyarok viselik a felelősséget, hanem Európa magára vessen érte. Mire a francia miniszter kijelentette, hogy ilyen forradalmakra nem kerül sor.⁵²

A horvát hazafiak kiegyezésre hajló csoportját kellemetlenül érintette a hír, hogy a magyar országgyűlés április 14-én trónfosztottnak nyilvánította a Habsburgokat. Brlić Zamoyskinak írott levelében arról pa-

⁴⁹ Czart. 5370.

⁵⁰ Czartoryski Zamoyskinak Turinba 1849. máj. 2. Czart. 5370.

⁵¹ Czartoryski Zamoyskinak 1849. máj. 10. Czart. 5370.

⁵² Bystrzonowski Czajkának 1849. máj. 9. Czart. 5370.; A Háborús Felelősség

naszkodik, hogy ezzel a megbékélés majdnem lehetetlenné vált a magyarok és a horvátok között akkor, amikor a béke már valószínűnek látszott. A dolgok napról-napra veszélyesebbek és bonvolultabbak lesznek, írja. A magyarok mindent elrontanak „ostobaságukkal”, amikor a magyar nemzetisget, mint valami *una salvificát* ajánlgatják, kikáltják a köztársaságot, állati kegyetlenkedéssel szomorítják el a szerbeket s törvényeket hoznak, *de nobis sine nobis*.⁵³ Brlićnek ezt a május elejei felhíborodását megértjük akkor, ha tudatában vagyunk annak, hogy április második felében Brlić Bécsben nagy propagandát fejtett ki a magyarokkal való kiegyezés gondolata mellett. Tanúskodnak erről az időből való naplófeljegyzései, melyekből kiderül, hogy Brlić Bécsben Windischgrätz ellen keltett hangulatot, dicsérte a magyarok erélyét, a magyar oldalon küzdő lengyel gyalogságot, a lengyel tábornokokat és a bécsi kávéházban nyíltan a magyarokkal való megegyezés mellett foglalt állást.⁵⁴ A magyarokkal való megegyezésről tárgyalt Czegovíc-csal is, Kraljnak pedig azt a tanácsot adta, hogy keresse fel Kossuthot, hadt lássák, hogy vélekedik a szlávságról.⁵⁵

A Délvidéken Perczel csapatai szétverték Todorović tábornok szétzüllött seregét és Perczel május 10-én elfoglalta Pancsovát. A bántó szerb lakosság nagy része Todorović visszavonuló hadtestének nyomába eredt, majd éhezve, rongyosan nyomorgott az erdőkben. Perczel és Bem emberségesen bántak ezzel az elmenekült lakossággal, az éhezőket élelmiszersegélyben részesítették, Perczel amnesztiát adott mindazoknak a szerbeknek, akik nyolc napon belül visszatértek. Ugyancsak amnesztiát hirdetett Bem tábornok. Felhívására a lakosság nagy része visszatért lakóhelyére és mint Bem jelentette „meghódolva bámulnak barátságos viselkedésünkön.”⁵⁶ Bem és Perczel a lakosság megnyerésére fogatosított intézkedéseik mellett arra is gondoltak, hogy a szerb kormány tagjaival is érintkezésbe lépjenek. Garašaninnak küldött levelükben arra kérték őt, hogy hívja vissza a titeli fennsíkron lévő kétezer főnyi katonaságot. Garašanin nem válaszolt Perczel ílyentárgyú levelére, ami azonban nem jelenti azt, hogy végleg lemondott a magyarokkal való tárgyalásokról. Bystrzonowski úgy látta, hogy Garašanint végtelenül elkésérftette a vajdaság katonai eleste, de véleménye az volt, hogy a magyaroknak a saját érdekükben engedményekkel kell magukhoz fűzniük a szerbeket. Bystrzonowski a szerb kormánynál ilyen értelemben iparkodott előkészíteni a talajt és hasonló feladat várt Haj lengyel úgnőkre és Montira Bem táborában.⁵⁷ Bystrzonowski Dudley Stuartnak küldött levelében bejelenti, hogy az osztrák biradalmat el kell tüntetni s helyére szabad fő-

⁵³ Brlić Zamoyskinak 1849. máj. 8. Czart/5370.

⁵⁴ Brlić, Dnevnik II. 107. o.

⁵⁵ Brlić, Dnevnik II. 115. 117. o.

⁵⁶ Thim, I., 375. o.

⁵⁷ Czajka jelentése 1849. máj. 14. Czart/5370.

deratív államalakulat kerül, Ausztriának, mint birodalomnak a fennmaradása immár lehetetlen, mert minden csapatát megverték és kiűzték Magyarországról.⁵⁸

A meghódított területeken Perczel olyan politikát kívánt űzni, amelytől idegen volt a bosszúállás gondolata. Ebben a tekintetben felfogása teljesen megegyezett Bemével. Május 2-án Zsombolyán találkozott a két győztes tábornok, összehangolták haditerveiket és kicserélték véleményeiket. E találkozás hatása alatt írta meg Perczel május 3-i jelentését, amelyben közli Kossuthtal, hogy milyen magatartást kíván tanúsítani a legyőzöttekkel szemben. Akiket fegyverrel a kézben fognak el, azokkal szemben a legszigorúbb eljárást helyezi kilátásba, de politikai vélemény miatt senkit sem szabad perbe fogni vagy vagyont elkoboztatni. „Sőt még azt is kijelentem, hogy gonosz és politikátlan cselekvés léssen oly egyéneket is üldözni, kik polgári hivatalt viselének az ellenséges uralom alatt.”⁵⁹ Május 5-én arról értesíti Kossuthot, hogy az éhező népnek megengedte a kisebb mennyiségű gabona- és marhahívtelt és a lakosság visszatér a falvakba. Említést tesz arról is, hogy „a szerb hadak alkudozási lépéseket kezdenek Ausztria ellen; majd meglátom, tenni fogom azt, mit hazánk érdeke — mely mindig veszélyeztetve — s mit a humanitás parancsol, természetesen az integritás óvása mellett.”⁶⁰

Perczelnek ez a levele alkalmul szolgált Kossuthnak arra, hogy kifejtse nézetét a nemzetiségi kérdésben. Május 21-i levelében elutasítja a külön szerb vajdaság felállításának gondolatát, Eszerint valamely nemzetiségnek külön hatóságokat adni csakis úgy lehet, ha az illető nemzetiségnek kiszabott territórium van. „De szerb territórium a magyar államban nincs és én azt hiszem, a nemzet sem fogna soha reá állhatni, hogy az ország területe akár nationalitások szerint, akár másképen disztribuírássá, — mert ez annyit tenne, mint Magyarország státus életének halálát aláírni. Tegyük fel, hogy Bács-Bánát szerb vajdasággá deklarálhatnák: mivé lenne az ott lakó magyarok, németek, oláhok nemzetiségi joga és micsoda joggal kívánhatnának a szerbek ez alapon szupremáciát? Szerb vajdaság tehát, szerb provinciális gyűlés és minden hasonló ábrándok, a praxisban tökéletes képtelenségek. Horvátországnak lehet bánja, tartományi gyűlése, mert horvátországi territórium van, de szerb vajdaság, szerb provinciális gyűlés nem lehet; mert Magyarországnak Szerbia nincs, hanem vannak az egy és oszthatatlan ország földjén vegyesen elszórt szerb nyelvű lakosok, kik azt kívánhatják, hogy rájuk nézve is, az országnak minden joga, törvénye, szabadsága közös legyen; de mert külön tartományuk nincs, azt nem kívánhatják, hogy az ország az ő nemzetiségük kedvéért földaraboltassék, és számukra egy külön tar-

⁵⁸ Bystrzonowski Dudley Stuartnak 1849. máj. 16. Czart/5370.

⁵⁹ *Thim*, III. 695. o.

⁶⁰ *Thim*, III. 700., Kossuth Összes Munkái. XV. 276. o.

tomány alkottassék, mely aztán legfeljebb olyan viszonyban álljon a magyar kormányhoz, mint áll Szerbia Konstantinápolyhoz... Minden nationalitási túlhaitott teóriák tehát vagy ábrándok vagy a status egység felbontására és Bács-Bánátnak és Szerémségnek Szerbiához csatolására intézett pártütések. S ha az elsők: úgy lehetetlen életbe léptetniök; ha a második: úgy lehetetlen megengedniök.”⁶¹

Kossuth ugyanitt megszabja a nemzetiségekkel való tárgyalások elvi alapjait. A megbékélés eszerint csakis az alábbi elvek alapján következhetik be:

1. Közös jog, törvény és szabadság, nyelv- és valláskülönbőség nélkül.

2. A szerb nyelvnek szabad használata nemcsak a magánéletben, hanem iskoláinkban és amely községben többséget képeznek, a községi adminisztrációban is.

3. Ha az esküdszék s a nyilvános és szóbeli eljárás behozatik, természetesen mindenki azon a nyelven védelmezi magát, amelyet tud... panaszat úgy terjeszti elő, amint tudja.

4. Vallási és egyházi ügyeket minden felekezet a kormány felügyelete alatt szabadon adminisztrál. A görög nem egyesültek képviseleti alapon szinódusokat tartanak, papjaik egyházi ügyeiket, anyakönyveiket; a saját nyelvükön vezetik; a népiskolákban a tanítás a nép nyelvén történik; papjaik, iskoláik ugyanolyan államsegélyben részesülnek, mint akármilyen más nyelvű honpolgárok.

Ennél messzebbmenő engedmények meghozatalára Kossuth nem volt hajlandó. A határőrvidéket illetően nézete az, hogy az örökös katonai szolgáltnak, a határőri szervezetnek meg kell szűnnie, a határőri lakosok között be kell vezetni a polgári közigazgatást, megyei, községi szervezetet s az egykori határőrök vagyonukkal szabadon rendelkezzenek, kereskedést, mesterséget szabadon válasszanak. Kossuth élesen állást foglal a szerbiai csapatok betörése ellen. Az ismertetett feltételek alapján azonban nyitva hagyja a megegyezés számára az ajtót. Mi nem fenyegetjük Szerbiát, sőt örömet nyújtunk neki barátságos kezét; ha ő nekünk erre fegyverrel felel, mi is fegyverrel válaszolunk.”⁶²

Kossuth ezzel félreérőést nem tűrő módon kifejezésre juttatta azt az elhatározását, hogy a vajdaság kérdésében nem ismer engedményeket.

1849. május 16-án Bystrzonowski már Pancsován van, a magyar táborban. Első benyomása eléggé lesújtó; most látja csak, hogy könnyebb beszélni a szláv-magyar megbékítésről, de nehezebb a dolgot a helyszínen megvalósítani. A trónfosztás lehűtötte a szerb és horvát köröket és a küszöbön álló cári intervenció előjelei is megmutatkoztak már. Megfordult Bystrzonowski agyában a terv, hogy Kossuthhoz utazik, meg-

⁶¹ Kossuth levele Perczelhez 1849. máj. 21. *Thim*, III. 752. sk. 1.. Kossuth Összes Munkái, XV. 369—372. o.

⁶² *Thim*, III. 755., Kossuth Összes Munkái, XV. 371—2. o.

próbálja vele tisztázni a tárgyalások kérdéseit, de azután letett e tervéről, mert Perczel megértést tanúsított elgondolásai iránt és késznek mutatkozott arra, hogy javaslatokat tegyen a szerbeknek. Perczel terveinek Kohlmann ezredes, ez a a rendkívül művelt, sok nyelvet beszélő tiszt lesz a végrehajtója. Kohlmann a legrövidebb idő alatt lelkes híve lett a megegyezés eszméjének s késznek mutatkozott arra, hogy együttműköd-jék a lengyel ügynökkal.

A béketárgyalások Kohlmannak Garašaninhoz írott levelével kezdődtek meg. Ebben az ezredes közli a szerbekkel, hogy eltörölték a vámhatárt s szabaddá tették az áruforgalmat. Katonaj erőfeszítéseket tesznek, hogy a katonaság és a polgári lakosság között semmiféle súrlódásra ne kerülhessen sor. Kohlmann, aki a Bánátban egész sor község lakosságát mentette meg a pusztításoktól, Lenoirnak írott levelében mint „az elnyomottak jogainak védelmezője” mutatkozik be. Különösen a tűzvész áldozatainak sorsa nyugtalanítja. Garašaninnak írott levelében arra kéri a szerb kormányt, hogy küldje vissza lakóhelyükre az elmenekült embereket, könnyítse meg útjukat. A szerb kormány részére gabonát ajánl fel a segítségre szorulókat támogatására. Igérj levelében, hogy a magyar kormány teljes biztonságot nyújt mindazoknak, akik hazatérnek tűzhe-lyeikhez. Kohlmann levelének másolatát elküldték Kossuthnak is. Bystrzowski boldogan írta Lenoirnak Belgrádba, hogy „az ezredesnek szíve van, akárcsak nekünk, vagy Hajnak.”⁶³

Perczel táborában feléled Bystrzowskihoz írt levele tárgyalásokba vetett reménye; úgy látszik, a magyarok meg fognak adni a szerbeknek mindent, amit csak azok kívánnak. Ezekben a sikerrel biztató napokban Belgrádból puskákat kér, az ottani ügynökök vásároljanak Belgiumban, Franciaországban, Angliában és Olaszországban fegyvereket. Hajlandó egy 1772-es gyártmányú jó puszkáért 30 francot fizetni. A fegyvert hajón szállítsák Konstantinápolyba, onnan angol hajó hozza fel a Dunán. Azt írja, hogy Perczelt Kohlmann irányítja s ő teljesen a lengyelek szándékai szerint dolgozik.⁶⁴ A lengyel intenciók szellemét tükrözi Kohlmannak Garašaninhoz intézett levele is, melynek többek között az is feladata volt, hogy jóvátegye Perczel egy korábban elkövetett hibáját. Perczel ugyanis ezt megelőzően elhamarkodott és sértő hangú levelet küldött Garašaninnak s ez nem szolgálta kedvezően a tárgyalások ügyét. Ezt követően azonban Kohlmann a lengyel emigrációval egyetértésben kimagyarázta Garašanin előtt Perczel levelének hangját (azzal érvelt, hogy a kérdéses levelet Perczel távollétében írták) s hivatkozott arra, hogy Perczel is őszinte híve a tárgyalásoknak és a magyar—délsláv megegyezésnek. Kohlmann olyan messzire ment el ezen az úton, hogy egy szerb önkéntes csapat megszervezésének tervét is komolyan mérlegelte. A leg-

⁶³ Bystrzowski Lenoirnak Pancsováról 1849. máj. 17. Czart/5370.

⁶⁴ Bystrzowski jelentése 1849. máj. 19. Czart/5370.

alább 500 főből álló szerb csapat megalakulásának az alábbi feltételeket szabta:

1. Nem fognak testvéreik ellen harcolni, hanem a császári seregek ellen vetik őket harcba.

2. Parancsnokaik velük együtt jött szerbek lesznek.

3. A vezényleti nyelv szerb lesz. Az alakulat neve: „Szerb önkéntesek szabad segédcsapa'a.” Zsoldjuk napi egy forint, a parancsnoké nyolcezer forint, a többi fokozat ezzel arányban.⁶⁵

A magyar tábor fő figyelme Garašanin személyére összpontosult, a szerb kormányon belül az ő álláspontja bírt legnagyobb súllyal. A szerb fejedelemség kormányának kedvező állásfoglalása nyomban kihatót volna Kníčaninra, a magyarországi szerb csapatok főparancsnokára.

Kohlmann a Garašaninhoz intézett levélben — a magyar kormány nevében, valójában azonban Perczel megbízásából — hat pontban terjesztette elő a szerb kormány elé a megbékélés feltételeit. Íme a pontok:

1. A vajdaság kihirdetése általános népszavazás útján később megállapítandó határok között.

2. Nemzeti megyei és községi igazgatás.

3. Ugyanolyan politikai jogok, mint amelyek Magyarország többi nemzetiségeit megilletik.

4. A szerb nyelv elismerése belső használatban és a saját országgyűlésükön.

5. A magyar nyelv használata a központi kormánnyal való érintkezésben és a központi országgyűlésen, melyen a vajdaság lakosságának arányában vesz részt, mint a többi tartomány.

6. A saját országgyűlés választja meg a patriarchát és a vajdát, akiknek hasonló jogaik lesznek, mint a zágrábi érseknek és a horvát bánoknak. Kinevezésüket a magyar központi kormány hagyja jóvá.

Ez a tervezet tehát elsősorban azzal tért el a Kossuth által megszabott irányelvektől, hogy magáévá tette a vajdaság felállításának szerb részről hangoztatott követelményét és csak a határok kérdésében hagyta nyitva az ajtót a további tárgyalások számára. A Perczel-féle tervezet kiegészítette egy formai rész, amely a tárgyalások lebonyolítására vonatkozott. Kohlmann arra kérte Garašanint, hogy nevezze meg valamelyik megbízható emberét, akivel szót értenének arról, „hogyan kell biztosítani a magyarországi szerb nemzetiség jogait.” Hogy magyar részről megbizonyítsák jószándékukat, közölték a szerbekkel, hogy a magyar kormány nevében Bystrzonowski lesz a tárgyaló fél.⁶⁶ A magyar javaslatokat tartalmazó levél éppen azon a napon kelt, amikor Kossuth Perczelhez írott

⁶⁵ Bystrzonowski Lenoirnak 1849. máj. 19. Czart/5370.

⁶⁶ 1849. máj. 22. Czart/5370. Kohlmann levele Garašaninhoz 1849. máj. 21. Czart/5370.

levelében szigorúan állást foglal a vajdaság gondolata ellen (máj. 21.). Perczel, Kohlmann és a legyel emigráció képviselői e kérdésben tehát a saját elképzeléseik alapján jártak el és javaslataikkal egyenesen szembekeverültek a kormány és Kossuth álláspontjával. A szerbek jóindulatának megnyerését volt hivatva szolgálni az a körülmény, hogy tárgyaló partnerként nem magyart, hanem lengyelt küldenek a szerbek táborába.

A magyar—szerb tárgyalásra május 23-án került sor Knićanin mosorini táborában. Bystrzonowski — Perczel megbízásából — az alábbi javaslatot vitte magával:

1. A Szerémség és Szlavónia szerb vajdaságot alkotnak.
2. A csajkás kerületet és a bánáti határörvidéket, melyek lakossága többségében szerb, külön kerületekké nyilvánítják, külön közigazgatással, de megilleti őket a szerb nemzetiség minden joga.
3. A vajdaság, a vajda és a patriarcha a jövőben ugyanolyan jogokkal bírnak, mint Horvátország, ennek bánja és a zágrábi érsek.
4. Valamennyi tisztet jelenlegi rangjuk meghagyásával átvesznek és besorozzák a Knićanin tábornok parancsnoksága alatt álló Szabad Szerb Légióba.⁶⁷

Első tekintetre látható, hogy a vajdaság kérdésében ez a javaslat már óvatosabb a Garašaninhoz intézett levél tervezeténél. A vajdaság területe itt már kifejezetten csak a Szerémségre és Szlavóniára értendő s kizáratik belőle a Bánát és Bácska. A területi integritás gondolata győzött tehát Perczelben, aki egyébként ennek megóvására már korábban ígéretet tett Kossuthnak. A megbékélés ügye azonban ezzel lényegében visszahetett a régi mederbe s ezen semmiféle hajlékony diplomácia nem segíthetett.

Nem meglepő tehát, hogy a Knićaninnal folytatott tárgyalás nem hozta meg a kívánt eredményt. Előzőleg ugyanis Knićanin Garašanintól arra kapott utasítást, hogy ne kössön megállapodást a magyarokkal és a lengyelekkel, mivel a magyarok úgy sem állnak helyt ígéreteikért.⁶⁸

Bystrzonowski előterjesztette a magyar javaslatokat, mire a szerbek közölték azt a kívánságukat, hogy magyar részről ismerjék el a vajdaságot az egész Bánát és Bácska területére, tehát ott is, ahol csak relatív szerb többségű lakosság él. A vajdaság határainak a Marosig való kiterjesztése annyit jelentett, hogy a szerbek a Duna kétoldalán egy nagy független szerb államot akartak kialakítani, ami együtt járt volna törökországi és magyar területek elcsatolásával. Knićanin e kérdésben nem akart alkudozásokba bocsátkozni. Ezzel viszont lehetlenné vált az egyezség megkötése. Hasonló fogadtatásra talált a Bystrzonowski-féle terv Belgrádban, a szerb kormánynál, ahol Garašanin is kitarzott amel-

⁶⁷ 1849. máj. 23. Czart/5555.

⁶⁸ Garašanin Knićaninnak 1849. máj. 13. G. Jakšić, Prepiska Ilije Garašanina 1950. 402. o.

lett az álláspont mellett, hogy az egész Bácskát és Bánátot a Marosig kiterjedően a vajdasághoz kell csatolni.

Bystrzonowski tehát eredménytelenül járt el a kényes feladatban. Pédig az élete is veszélybe került. Knićianin táborában az osztrák katonák felismerték őt, magyar ügynöknek mondták s csak Knićianin gyors közbelépésének volt köszönhető, hogy a lengyel politikus életben maradt.

Ebben a helyzetben a magyar—délsláv közvetítők számára nem maradt más vigasztalás, mint az örvendetesen meginduló kereskedelmi kapcsolatok ápolása. Amióta a magyar csapatok a Bánátban megjelentek, ott eltöröltek minden vámot és a kereskedelem szabadságának elve lépett életbe. Perczel hozzájárult, hogy a török kereskedők szabadon látogathassák a Bánátot és ezt a kedvezményt a szerbek is szeretnék volna elérni. Egy találkozó jött létre magyar és szerb részről, a pasa jelenlétében. Ott volt Garašanin is, midőn leszögezték a kereskedelem szabadságát az egész fejedelemség területén. Garašanin ez alkalommal kijelentette, hogy megparancsolja Knićianinnak, térjen vissza csapataival s amennyiben nem tesz eleget a felszólításnak, sorsára hagyják és nem engedik meg az új önkéntesek kiáramlását Magyarországra.⁶⁹ Szerb részről nagy elismeréssel fogadták a magyar kormányok a katonai övezet megszüntetésére vonatkozó rendeletét. Hasonlóképpen jó benyomást tett a lakosság körében az is, hogy a magyar hatóságok kiírták a választásokat. A viszonyok konszolidálása következtében sok elmenekült lakos visszavért lakóhelyére.

Czartoryski Párisban, nem tudván a magyar—délsláv egyezkedési kísérlet kudarcáról, május 27-én változatlanul a magyarok és szlávok összebékítésére bízta ügynökét. Elsőrendű feladatnak tekinti a Bemmel való együttműködést: Bem jól érzi a nemzetiségek jelentőségét, s ahogyan meg tudta magának nyerni a románokat, ugyanúgy meg tudja nyerni a szerbeket is. Czartoryski elképzelése az volt, hogy Bystrzonowski Knićianin táborából egyenesen Bemhez siessen és vele közölje a szerbek békefeltevéleit.⁷⁰ Időközben azonban Bystrzonowski már pontos értesüléseket szerzett arról a találkozóról, amely május 16-án zajlott le Mehádián Bem, Balcescu és Iliński között. Kiderült, hogy Bem távol akarja tartani magát a politikai kérdésektől és erre való hivatkozással Balcescut is Kossuthhoz utasította. Bystrzonowski is felkereste Bemet, de minden kérdésére hallgatás volt a felelet.⁷¹

Május hónapban a Czartoryski-féle politika jelentős lépést tett a dunai konföderációban érdekelt államok körének kibővítése körül. A herceg nagy tekintélyének sikerült Párisban bevonni a Monarchia kérdé-

⁶⁹ Bystrzonowski Czajkának Pancsováról 1849. máj. 31. Czart. 5370.

⁷⁰ Czartoryski Bystrzonovskinak 1849. máj. 27. Czart. 5370.

⁷¹ Bystrzonowski jelentése Pancsováról 1849. máj. 31. Czart. 5370.

seinek megvitatásába Riegert, a cseh liberális burzsoázia egyik igen te kintélyes politikusát és létrehozták azt a cseh—lengyel—magyar találko zót, amelynek ha.ározata a Czartoryski-féle politika egyik legfőbb ten gelvévé vált a következő hetekben. A május 18-i megbeszélésen Teleki, Szarvady, Pulszky képviselték a magyar kormányt. Azokról az intéz ke-désekről tárgyaltak, amelyeket magyar részről és a magyarországi nem magyar népek részéről kell megtenni, hogy biztosítsák ennek az ország nak belső békéjét és egyesítsenek minden erőt Ausztria és Oroszország hadseregeivel szemben. Az értekező felek egyetértettek abban is, hogy az Osztrák Monarchiát alkotó népek egy része (csehek, morvák sziléziaiak, illírek, de nem a galíciaiak!) föderatív alapon nyugvó államot alkosson Magyarországgal. A föderációra való felhívás a magyarokat illeti meg.

A tárgyaló felek a magyarországi népeket két csoportba osztották: 1. amelyek az ország határai s egy elkülönített lét hagyományai alapján vannak elhatárolva és 2. amelyek nem ennyire fejlettek. Az első cso portba a horvátok, a szerbek, a románok, a másodikba a szlovákok és németek tartoznak. A magyar tárgyaló felek kijelentették, hogy az első csoportba tartozó népeknek hajlandók a magyarok teljes autonómiát adni s ezeket csak föderatív kapocs kötné a magyar koronához. A máso dik csoportba tartozók külön közigazgatást és igazságszolgálatát kap nának, szabad nyelvhasználatot, önálló községi szervezetet, szabad val lásgyakorlatot.

A Czartoryski—Teleki—Rieger találkozon elhatározták azt is, hogy az egyezményt a magyar kormány hivatalosan és ünnepélyesen tegye közzé, hogy ezeket a nem-magyar lakosság megalégedéssel és bizalommal fogadhassa s ezentúl fegyvereit a közös ellenség, az osztrák—orosz koa líción ellen fordíthassa. Ezzel megszületett Párisban az a tárgyalási alap, amelynek eredményessége nem is lett volna vitás, ha az érdekelt felek a továbbiakban a párisi egyezmény szellemében jártak volna el. Sajnos a találkozon hozott határozatot a három fél közül kettő: a magyar és a cseh hamarosan dezavualta, Rieger messzemenően igyekezett magát ki vonni a párisi tárgyalások határozatai alól és a magyar kormány sem tette magáévá a Teleki-féle föderatív elképzeléseket.

A Czartoryski-politika azonban a május 18-i megállapodásokat mind végig komolyan vette s minden erőt megmozgatott, hogy a magyar kor mány is lekösse magát e határozatok mellett s ezen az alapon létrejő jön Magyarországon a nemzetiségi béke. A Teleki—Rieger találko zót kö vető hetekben megélné a lengyel diplomácia. A megegyezés most már a magyar kormányon és a nemzetiségi vezetők akaratán múlik. Czarto ryski várja a magyar kormány ünnepélyes nyilatkozatát, de addig is iparkodik ügynökei révén engedékenységre bírni a szláv vezetőket is. Bystrzonowski jelentései rámutattak ennek komoly akadályaira: a szer-

beknél nincs olyan nemzeti párt, amelynek vezetői felismernék a nép igazi érdekeit. Az egyedüli nemzeti politikus Garašanin, ő azonban elégedetlenül fogadta a magyarok által megszabott feltételeket és keserűen látja, hogy délelgetett eszméje, a vajdaság létrehozása szertefoszlik. A másik oldallal — Rajačićsal, aki teljesen Mayerhofer befolyása alá került — ebben az időben már Bystrzonowski sem akar tárgyalni, mert jól tudja, hogy céltalan volna. A lengyel emigráns kormány arra utasította Lenoirt, hogy bírja rá a szláv vezetőket, legyenek engedékenyebbek a magyarok iránt, értsék meg, hogy most Moszkva és Bécs az igazi veszély.⁷² A szláv túlsúly egy győzelem esetén úgyszólván érvényesül. Bystrzonowski jelentéseiből az is kiderült, hogy a magyaroknak a bánáti szerb lakosokkal szemben tanúsított magatartása továbbra is kifogástalan.⁷³ Ezzel tehát a kiegyezés egyik fontos feltétele biztosítottnak látszott.

Czartoryski Zamoyskihoz intézett május 21-i levelében konkrét lépések megtételét javasolja, mintegy előkészítésként a magyar országgyűlés állásfoglalásához. Javaslatai közt szerepel fegyver szerzése a horvátoknak, továbbá javasolja, hogy százezer francos befektetéssel szervezzék meg Horvátországban és a Vajdaságban a horvát nemzeti pártot és alakítsanak lengyel légiót Horvátországban. Számításba veszi itt a herceg a szárd kormányt is: szép alkalom kínálkozik arra, hogy a szárd kormány azt a 80 milliót, amellyel Ausztriának adósa, helyes célra fordítsa.⁷⁴

Ennek az időszaknak a tervei között kap ismét szerepet Bem tábornok, akit a Czartoryski-féle külpolitika mindezeideig nem volt képes a maga hatóságába bevonni. Bem politikai kérdésekben önállóan járt el, Czartoryski ügynökeinek közeledése nem keltette fel érdeklődését, terveiket közönnyel hallgatta. Czartoryski most fontosnak tartotta, hogy a magyar—szláv megegyezésre irányuló politikáját külön is ismertesse Bemmel, figyelmébe ajánlja Bystrzonowskit és valamiféle együttműködést próbáljon teremteni Bem és a lengyel emigráció arisztokrata szárnya között. Közölte vele a herceg, hogy a trónfosztást elhamarkodott intézkedésnek tartja s egyben kifejezte aggodalmát afelett, hogy Magyarország esetleg a „júniusi anarchia” útjára kerülhet. Magyarországnak nem szabad erre az útra lépnie és hogy ez a veszély nem áll fenn, arról helyes volna Bemnek értesítenie Dudley Stuartot. Ez jó hatást tenne angol politikai körökben.⁷⁵ Czartoryski azonban ennél többet kívánt Bemtől: egy találkozózt szeretett volna megvalósítani Jelačić és Bem között. Lenoir feladata volt, hogy ezt a megbeszélést megszervezze.⁷⁶ Czartoryskitól függetlenül, Czajka agyában merült fel Bem horvát bänná való kikiáltásá-

⁷² Az emigráns kormány Czajkának 1849. jún. 7. Czart/5370.

⁷³ Bystrzonowski Lenoirnak 1849. jún. 9. Czart/5370.

⁷⁴ Czart/5370.

⁷⁵ Czartoryski Bemhez 1849. jún. 7. Czart/5370.

⁷⁶ Czajka jelentése 1849. jún. 14. Czart/5370.

nak gondolata. A sztambuli főügynök megbízta Lenoirt, hogy ilyen értelembelemben agítálgon. Czartoryski azonban nem értett egyet ezzel a tervvel s így ez lekerült a napirendről.

Délszláv részről a magyarokkal való megegyezés legfőbb akadálya Jelačić volt, s ezzel magyarázhatók azok a tervek, amelyek az ő eltávolítására irányultak. Bystrzonowski június elején már úgy látta ezt a kérdést, hogy a szlávok még megvert állapotban sem hajlandók immár egy más politikai irányzatot választani, mert Jelačić telepszik rájuk s ő a császár támogatásáról tudja meggyőzni a kevésszámú szláv politikust. A lengyel emigráció lendülete itt alábbhagy. Czartoryski ügynökei józan számítással látják már, hogy a lengyel diplomáciának nincs meg az a vonzóereje a szláv népekre, mint amilyent ők kezdetben reméltek.⁷⁷ A bizalom tehát érthetően a magyar oldalra tevődik át: Bemre ugyan nem lehet számítani, és ugyanúgy az egyébként jószándékú Dembińskire sem, akinek nincs semmi befolyása az eseményekre. Így tehát a lengyel remények Perczelben és ennek tehetséges tisztjében, Kohlmannban összpontosulnak. Perczel távozása esetén Kohlmann az egyetlen ember, akinek szívégye a magyar—délszláv kiegyezés. Így merül fel a terv, hogy Kohlmann legyen a horvátok megválasztott bánja.⁷⁸ Bystrzonowski pedig a magyar déli hadsergebe kívánja felvétetni magát, hogy mint Perczel vezérkari tisztje, vezesse a délszlávokkal a megegyezési tárgyalásokat.⁷⁹

Június elején a magyar kormánytól várták Párisban a döntő szó kimondását a nemzetiségi kérdésben. Teleki kezességet vállalt, hogy a magyar országgyűlés ünnepélyes nyilatkozatban teszi magáévá a dunai konföderációt s ha ez megtörténik, nincs akadálya annak, hogy meginduljanak a konkrét tárgyalások az érdekelt népek vezetői között. Hogyan foglalt állást ebben a nagy horderejű kérdésben a magyar kormány s maga a kormányzó, Kossuth? Ez volt a legizgalmasabb kérdés.

Kossuth hamarosan tudomást szerzett a május 18-i tárgyalásokról. Buda és Pest visszafoglalásának napjaiban jutott el hozzá Teleki levele és Kossuth az új külügyminiszter, Batthyány Kázmér útján hamarosan tiltakozást juttatott el a párisi és londoni magyar képviselőkhez. Batthyány június 10-én hivatalosan értesítette a francia és az angol kormányt a magyar álláspontról, hangsúlyozta, hogy a magyar állam a jelenben is és a jövőben is a nemzeti függetlenség, a szomszédokkal való béke, a nemzetiségekkel való megbékélés alapelvein áll. A nemzetiségekkel kapcsolatban említi ezek szabad nyelvhasználatát a saját (egyházi, iskolai, községi) ügyeikben, de az országgyűlés és a hivatalok nyelve a magyar. Batthyány levele is említi egy Oroszország és Ausztria ellen irá-

⁷⁷ Bystrzonowski jelentése Pancsováról Czajkának 1849. jún. 7. Czart/5370.

⁷⁸ A lengyel ügynök azt remélte, hogy ehhez Perczel és Kossuth is hozzájárul. Bystrzonowski jelentése 1849. jún. 6. Czart/5370.

⁷⁹ Perczel Bystrzonowskit ezredesi rangban akarta átvenni. Zamoyski Briűcnek 1849. jún. 5. Czart/5370.

nyuló konföderáció szükségét, de az ebben résztvevő országok függetlenek lennének, csak néhány ügy lenne közös. Utasította a magyar külügyminiszter a kormány párisi és londoni megbízottját, hogy „a lázadásban” lévő nemzetiségek képviselőivel szigorúan ezen az alapon folytassanak tárgyalásokat. Végleges szerződés megkötésére nem hatalmazta fel őket, mert ez a kormány joga.⁸⁰

Kossuth és Batthyány tehát a legfőbb kérdésben ezalkalommal sem voltak hajlandók engedni. A Teleki—Rieger találkozó eredményeit ezzel nemcsak cseh, de magyar részről is elejtették. Kossuth a leghatározotabban képviselte azt az elvet, hogy Magyarországon a nem-magyar népek nem igényelhetnek maguknak külön státust. „Ezen az alapon vagy szertebomlik Magyarország vagy pedig a kard éle határoz, hanem azt vegyük, hogy Magyarország egységének alapján minden ember jogban, szabadságban, törvényben, kötelességben egyenlő legyen: de ha külön status existenciát követel magának rá, tót, oláh, nem lehet egység.”⁸¹

Az állami egység, a területi integritás gondolata volt az a szikra, amelyről a megegyezésre törekvő erők minden újabb akciója visszahullott. A Czartoryski—Teleki—Rieger találkozóznak közvetlen gyakorlati hatása tehát nem lehetett. A három tárgyaló fél közül kettő nem vállalta az egyezményben foglaltakat, a harmadik azonban — a lengyel fél — nem mondott le ezután sem arról a tervéről, hogy összefogja az ellentétes erőket s megvalósítsa az Ausztriaellenes magyar—szláv—román koalíciót.

⁸⁰ Horváth Jenő, A szabadságharc magyar diplomáciai levelei. 511.

⁸¹ *Thim*, I. 383. o.